

De zwanenzang van professor H.T. Waterbolk: een compositie in dissonanten.

Door Anton van der Lee

H “Hij die in vrede is, heeft van niemand kwaad vermoeden; maar die slecht tevreden en ontsteld is, wordt door velerlei vermoedens geschokt. Zelf heeft hij geen rust en ook anderen laat hij niet rusten”.

Thomas à Kempis (1379 - 1471): *Imitatio Christi*, tweede boek, hoofdstuk 3.

Inleiding

Prof. dr. H.T. Waterbolk publiceerde in december 2003 een boek onder de titel: “Scherpe stenen op mijn pad. Deining rond het onderzoek van de steentijd in Nederland”. Groningen, 2003, ISBN 90-806727-5-0. Het is een terugblik op zijn leven als archeoloog, een omzien in wrok, waarbij het overgrote deel van het werkstuk betrekking heeft op wat in de volksmond is gaan heten: “de zaak Vermaning”. Volgens de auteur was het de bedoeling, zijn frustraties rond deze kwestie “van zich af te schrijven”.

In APAN/Extern 10, verschenen op 13 december 2003, was al mijn brief ingelegd, waarin nadrukkelijk werd stelling genomen tegen de door Waterbolk in de vorm van een “wetenschappelijke studie” gepresenteerde hypothese, dat de zaak Vermaning naar zijn overtuiging moet worden beschouwd als een omvangrijk complot. Het zou zijn gesmeed door wijlen dr. A. Bohmers, destijds Steentijdspecialist van het B.A.I. in Groningen, wijlen Ad Wouters en wijlen Tjerk Vermaning, twee kopstukken uit de wereld van de amateur-archeologen. Ook nog anderen, zoals Ewold Horn, zouden daarbij een rol kunnen hebben gespeeld; die laatste is dan weliswaar nog niet dood, maar hij heeft zich naar eigen zeggen bij het lezen van het boek wél dood gelachen. Het getuigt overigens van weinig moed, tegen al die doden ten strijde te trekken, want zij kunnen zich immers niet meer verweren tegen de verdachtmakingen, die in het boek worden gelanceerd en die er in grote lijnen op neer komen, dat Bohmers de bedenker zou zijn van het complot, dat Wouters de stenen zou hebben vervalst, dat Vermaning ze in de grond zou hebben gestopt om ze later weer met veel bravoure te voorschijn te (laten) halen en dat die arme Waterbolk en Stapert daarvan het slachtoffer zouden zijn geworden, mede door de onwillende houding van de pers. Wat sneu toch, wanneer daardoor je leven zó wordt vergald....

Na de uitspraak van het gerechtshof in Leeuwarden op 21 december 1978, toen Tjerk Vermaning onherroepelijk werd vrijgesproken van alles wat hem ten laste was gelegd, dus ook van het verstrekken van onjuiste informatie over vindplaatsen, deelt Waterbolk de Drentse amateur nu de rol toe van degene die door anderen vervalste artefacten in de grond heeft gestopt. Dit is lijnrecht in strijd met de onherroepelijke uitspraak van het gerechtshof en daardoor maakt de auteur zich dus in feite schuldig aan een strafbaar feit, namelijk smaad. Je vraagt je af, hoe in de Nederlandse rechtspraak iemand daar zomaar mee wegstapt. Maar ja, het is niet de eerste maal dat een aanklacht tegen hem is geseponeerd. Je komt nu eenmaal in het leven verder met je kennissen dan met je kennis....

Is er dan niets goed aan dit boek, dat maar beter nooit had kunnen verschijnen? Zeker, het is fraai uitgegeven, het bevat interessante informatie over de geschiedenis van het archeologisch onderzoek in Nederland en iedereen zal moeten toegeven

dat het goed leesbaar is geschreven. Als het bedoeld was geweest als een soort detective story, dan was wellicht het plot te prijzen geweest, zij het dan dat de motieven van de ‘vervalsers’ erg ver gezocht en zwak zijn.

Het tragische is dat met deze in de vorm van een “wetenschappelijke studie” gepresenteerde pennenvrucht de goede naam en faam van een aantal overledenen overhoop wordt gehaald. Zij kunnen daar niets meer tegen ondernemen en hun familie kan dat evenmin, hoe graag ze dat ook zouden doen. Vandaar dat ik voor hen de handschoenen opneem en waar nodig de scherpe stenen van Waterbolk zal retoucheren. Daarbij zie ik af van elke argumentatie met betrekking tot de echtheid van de ter discussie staande vondsten, want daarover is voldoende geschreven door o.a. Ad Wouters en Govert van Noort. Het zou alleen een herhaling van zetten betekenen, wat enkel zou kunnen leiden tot een patstelling. Mijn opvatting over deze kwestie is sinds het symposium “De waarheid over Tjerk Vermaning”, gehouden te Assen in 1983, niet gewijzigd. Ik blijf ervan overtuigd dat er in de toekomst technieken zullen worden ontwikkeld, waarmee de authenticiteit van artefacten objectief zal kunnen worden vastgesteld en nu de betrokkenen tóch overleden zijn, heeft de zaak voor mij geen hoge prioriteit meer. Ter vergelijking: de vervalsing van Piltdown hield het een halve eeuw vol in de vakliteratuur, eveneens omstrede, maar de uitvinding van de 14C datering bracht volledige duidelijkheid. Voor mijzelf twijfel ik niet aan de echtheid van Hoogersmilde, Hijken, Eemster, Ravenswoud, de Leemdijkbijl en de Blauwmeerbijl.

In plaats van me bezig te houden met de discussie over de echtheid van de vondsten van Vermaning wil ik me concentreren op de valsheid van de argumentatie van Waterbolk en zaken rechtzetten waar hij de geschiedenis geweld aandoet. En daar heb ik het helaas meer dan druk genoeg mee.

Collega's

In zijn inleiding maakt Waterbolk duidelijk, dat hij de eerste versie van zijn manuscript aan minstens elf personen ter inzage heeft gegeven. Dat is bepaald geen teken van zelfvertrouwen. Maar het meest navrante is, dat van die elf er niemand is geweest, die geprobeerd heeft de auteur van zijn onzalige voornemens af te brengen. De enige die tegengas gaf was wonderlijk genoeg Dick Stapert, die de hypothese van “het grote complot” maar baarljke nonsens vond en in plaats daarvan dacht aan “twee kleine klungelaars” (p. 197), namelijk Ewold Horn en Tjerk Vermaning. Wat mij sinds 1975 altijd gefraspeerd heeft is de manier waarop de tegenstanders van Vermaning spreken over de kwaliteit van de ‘vervalsingen’. Afhankelijk van de vraag wat hun op een bepaald moment het beste schikt, worden de vondsten en de vondstomstandigheden de ene keer als kwalitatief hoogwaardig en de andere keer weer als naïef prutswork voor het voetlicht gebracht (p. 198).

Waterbolk voelt zich door zijn collega's in de steek gelaten. Naar zijn mening hadden die zich en bloc en onvoorwaardelijk achter hem en Stapert moeten scharen om zo één front te vormen tegen Vermaning en zijn geestverwanten. Maar volgens vele collega's heeft Groningen de zaak verkeerd aangepakt en daarmee de relatie tussen de beroepsarcheologen en de amateurs op scherp gezet (p. 167). Ze hebben daarin overigens geen ongelijk. Om maar wat te noemen: de show rond de

bekendmaking van de ‘vervalsingen’, de enthousiaste rol van Stapert als onbezoldigd onderzoeker tijdens de huiszoeking aan boord van het schip van Vermaning (volgens Waterbolk was hij daarbij ‘aanwezig’), de verdachtmakingen van Ad Wouters in het tijdschrift *Helinium*, het Rapport Appelboom over de antecedenten van Wouters en de houding ten opzichte van de vondsten van amateurs in de stuwwallen. Trouwens, de waardering voor amateurs was bij het B.A.I. al lang ver beneden peil. Ze werden er steevast als ‘steentjeszoekers’ betiteld en in de artikelen in “Natuur en Techniek” van Stapert en Waterbolk (1974) worden ze afgeschilderd als een stelletje zotjes die archeologie bedrijven als een ‘sport’ zonder spelregels en waarin alles geoorloofd is. Het citaat uit deze artikelen op pagina 96 is onschuldig; dat de artikelen “negatief opgevat” zijn ligt aan de minachtende wijze waarop amateurs in het algemeen worden afgeschilderd.

“Loyalty must be earned”. Op pagina 167 meent Waterbolk nog een sneer te moeten uitdelen in de richting van dr. R.R. Newell, omdat die in zijn publicatie over Haule V de heren Stapert en Van Zeist openlijk diskwalificeert (Houtsma e.a., 1996). Had hij de blinde solidariteit, die hij van zijn collega’s verlangde, zelfs ook nog verwacht van de door hemzelf zoveel mogelijk gekoeioneerde Newell? Was hij het niet, die een vaste aanstelling weigerde aan de in 1967 voorlopig benoemde Newell, een Amerikaan die weinig begrip aan de dag legde voor de pikorde bij het B.A.I.? Uiteindelijk moest er een arbitragecommissie aan te pas komen onder voorzitterschap van prof. Zwolsman. Elk van de partijen mocht een adviseur meebrengen; voor Waterbolk was dat dr. W. van Zeist, terwijl Newell werd geassisteerd door de amateur Ton Vroomans uit Zeelst. Newell kwam als winnaar uit de bus, maar dat was niet bevorderlijk voor de goede werksfeer. (Komische noot: nadat Waterbolk en Van Zeist waren gehoord, was het tijd om te gaan lunchen. Zwolsman tegen Vroomans: “Nadat ik hun bezwaren heb aangehoord lijkt het mij verstandig om twee kindermenu’s te bestellen”....). Maar een van de gevolgen was wél, dat er nooit een eindpublicatie over de eerste gecomputeriseerde Steentijdopgraving van Bergumermeer is verschenen: de getergde Newell smeed zijn manuscript door het kantoor van Waterbolk en ging vervolgens (heel verdienstelijk) aan het werk in Alaska. Voor het Nederlandse Steentijdonderzoek, waarvoor hij was aangenomen om de door het vertrek van Bohmers ontstane leemte op te vullen, was hij vrijwel verloren (p. 152).

In zijn brief dd 20-5-1984 aan dr. P. Modderman, die als voorzitter van de S.N.A. een voorstander was van een opgraving in Eemster (p. 142) en die dat in het belang achtte voor de verbetering van de verstandhouding tussen beroeps- en amateur-archeologen, betoogt Waterbolk dat die amateurs meer gebaat zouden zijn geweest bij een onvoorwaardelijke steun van alle vakbroeders aan hem en Stapert, o.a. door tegenover de gedeputeerde Prenger van Drenthe te stellen, dat er geen enkel betoog van wetenschappelijk niveau bekend was, waarin de bewijsvoering van Stapert in twijfel werd getrokken. Van wie had een dergelijk betoog dan moeten komen? Kars was immers nog niet met zijn onderzoek gestart; ook Roebroeks was nog niet in beeld. En de bewijsvoering van Wouters was natuurlijk niet van ‘wetenschappelijk niveau’. Dat was immers maar een ‘steentjeszoeker’....

Tot degenen die het eerste concept van het boek ter inzage hebben gekregen, behoort ook dr. H. Kars. Hij reageerde richting Waterbolk met de stellingname dat Stapert en Waterbolk “in de maalstroom/roes van de ontwikkelingen” een aantal fouten hebben gemaakt, waarvoor zij zich eigenlijk in het boek met een ‘mea culpa’ hadden moeten verontschuldigen (p. 224).

Bovendien is hij van mening, dat het B.A.I. na de vrijspreek initiatieven had moeten nemen om hernieuwd onderzoek door buitenlandse experts op gang te brengen. Het is hoogst merkwaardig, dat Waterbolk op pagina 208 over Kars opmerkt, dat diens onderzoek van zeven jaar bij de goedwillende amateurs - ik ken binnen de APAN geen andere! - alleen maar vergeefse hoop heeft gewekt. Hij ‘vergeet’ daarbij gemakshalve, dat Kars in een jaarverslag van R.O.B. wel degelijk heeft bevestigd, dat de Leemdijkbijl van Vermaning echt is (Kars & Jansen, 1989). We zoeken dan ook tussen de 480 literatuurverwijzingen van Waterbolk tevergeefs naar dat jaarverslag. Je moet een uitstekend geheugen hebben om op tijd iets vergeten te zijn....

Waterbolk en Bohmers

De auteur van de ‘Scherpe stenen’ maakt er geen geheim van, dat hij vanaf het begin niet met Bohmers door één deur heeft gekund. Diens benoeming aan het B.A.I. per 1-6-1947 vervulde hem naar eigen zeggen met “argwaan en verwondering”, bepaald geen basis voor een goede samenwerking (p. 40/41). Hoewel hij een paar maal toegeeft dat Bohmers als vakgeleerde in de internationale wereld hoog stond aangeschreven en dat zijn opgravingsmethoden als vernieuwend kunnen worden beschouwd, blijft hij tot vervelens toe terugkomen op het ‘oorlogsverleden’ van de man die hij wil verkopen als het brein achter de door hem verzonnen samenzwering. Dit is des te merkwaardiger omdat hijzelf tijdens de oorlog tot tweemaal toe als student de loyaliteitsverklaring t.o.v. de Duitse overweldigers tekende. Hij geeft dat in zijn boek ook ruiterlijk toe; het was dan ook alom bekend.

De reden waarom Bohmers de auctor intellectualis van het vervalsingscomplot zou moeten zijn is wel het zwakste deel van de hersenspinsels van Waterbolk. Je houdt het toch niet voor mogelijk: Bohmers zou de vervalsingen op touw hebben gezet om dank zij midden-paleolithische vondsten in Nederland meer buitenlandse collecties te kunnen gaan bestuderen en daardoor een groter afzetgebied te scheppen voor zijn handeltje in volkskunst en antiek (p. 183)! Met de winst daarop zou hij dan zijn zeewaardig jacht kunnen afbouwen om daarmee te kunnen vluchten als dat nodig zou zijn in verband met een nieuw onderzoek naar zijn oorlogsverleden. Alsof Justitie twintig jaar na de oorlog niets beters te doen zou hebben gehad....

Natuurlijk, dat oorlogsverleden is een gegeven: Bohmers heeft jaren gewerkt voor Ahnenerbe, dat ressorteerde onder de SS. Eerder heb ik getracht duidelijk te maken, dat Bohmers een wat wereldvreemde dromer was, die wel degelijk sympathiseerde met de ideeën over de grootheid van het Germaanse ras van de nazi’s (Van der Lee, 1997). Hij hoopte zelf een soort ‘leider’ van de Friezen te worden in het grootgermaanse rijk. Dat hij zich aansloot bij de verzetsgroep van Hielscher tegen Hitler had dan ook niet te maken met afkeer voor het gedachtegoed van de nazi’s in het algemeen: het was zijn afkeer van en vrees voor het centralisme, de algehele gelijkschakeling, het verlies van eigen identiteit van de verschillende volken in de ‘nieuwe orde’, kortom de ‘eenheidsworst’ waarvan Hitler de verpersoonlijking was. En diezelfde afkeer en vrees kwamen terug met de dreiging van een communistische overrompeling van West-Europa ten tijde van de Koude Oorlog.

Vandaar dat zeewaardig jacht, vandaar ook het pistool, waarvoor Bohmers overigens een vergunning had, maar die was toevallig (?) juist een paar dagen verlopen bij gelegenheid van de huiszoeking op 27 januari 1965. De door Jan de Vries geleverde overige wapens hielden verband met een voorgenomen archeologische expeditie naar Noord-Afrika, samen met Franse collega’s die

zonder wapens niet mee wilden. Een verband leggen tussen de levering van die vuurwapens door De Vries en het oogluikend toelaten door Bohmers van de diefstallen uit de collectie B.A.I. door zijn medewerker is puur speculatief. Destijds heeft het onderzoek geen belastende feiten tegen Bohmers opgeleverd en dus kreeg die alleen een geldboete wegens illegaal wapenbezit. Het is weinig chique, na het overlijden van de betrokkene opnieuw met deze insinuaties op de proppen te komen.

Het is duidelijk dat de houding van Waterbolk t.o.v. Bohmers wel moest leiden tot een crisis en uiteindelijk tot het verdwijnen van laatstgenoemde uit de archeologische wereld. Wie een hond wil slaan vindt gemakkelijk een stok. Maar daarmee verdween ook de mogelijkheid tot uitgave van de monografie van Bohmers / Wouters / Verheylewegen: erg jammer. Dat Waterbolk in zijn zwanenzang nu probeert, Bohmers als bedenker van zijn grote hersenspinsel, een allesomvattend complot, te presenteren, doet sterk denken aan natrappen, waarop in het voetbal een rode kaart staat. Een psycholoog heeft eens ooit gezegd, dat de mens zich het meest ergert aan de eigenschappen van een ander, die hij zelf in nog sterkere mate bezit.

Waterbolk en Ad Wouters

Het spreekt vanzelf dat Waterbolk tracht een zo negatief mogelijk beeld op te hangen van Wouters, de man van wie hij m.b.t. 'de zaak Vermaning' de meeste hinder heeft ondervonden. Hij is dan ook bepaald niet kieskeurig in het gebruik van zijn bronnen. Op p. 214/215 laat hij zelfs Jan de Vries opdraven, de man die werd veroordeeld tot 11 maanden gevangenisstraf wegens grootschalige diefstallen uit de collecties van het B.A.I. en die ook daarna opnieuw met de politie in aanraking kwam. Waterbolk zegt zelf in zijn aantekeningen over het gesprek met De Vries dat die naar drank stonk, maar dat is geen belemmering om de dronkemanspraat over diefstal door Wouters uit het Musée de Cinquantenaire, de onjuiste voorstelling van de gang van zaken rond de vuistbijlen van antiquair Dirven, de TRB-bijl van Herpen en andere manipulaties in zijn boek op te nemen.

Wat die vuistbijlen betreft: Waterbolk concludeert eruit dat Wouters 'in stenen handelde', maar de werkelijkheid is dat de Brabantse amateur nooit aan vondsten gehecht is geweest - ook niet aan geld - en dat hij tijdens zijn leven op grote schaal archeologica, waaronder vele topstukken, voor niets aan zijn vrienden en aan oudheidkamers cadeau heeft gedaan, zoals ik dat zelf in meer dan een halve eeuw in ruime mate heb mogen ervaren. Het begon al in 1952, toen hij mij na onze eerste kennismaking schitterende Limburgse artefacten toestuurde, die nog steeds een ereplaats in mijn vitrines hebben. Op een bepaald moment, ergens midden jaren vijftig, trof hij bij genoemde antiquair in Eindhoven een in Engeland gekochte antieke kast aan met daarin een heleboel vuistbijlen, die tot verrassing van de antiekhandelaar gratis waren meegestuurd. Ad, toen nog Br. Aquilas, kocht niet de kast, maar de inhoud. Hij had vanwege zijn gelofte van armoede als kloosterling zelf geen geld, maar zijn zuster uit Tilburg schoot het bedrag van f 300, - voor, waarna hij de vuistbijlen onder zijn vrienden verdeelde tegen zodanige prijzen, dat hij de koopprijs weer aan zijn zuster kon terugbetalen. Zelf kocht ik twee Engelse exemplaren voor f 5, - per stuk en een stuks uit de buurt van Amiens voor f 7,50. Met 'handel' had dat alles niets van doen: het was een vriendendienst.

Die TRB-bijl van Herpen, volgens de dronken De Vries zeer waarschijnlijk afkomstig uit het B.A.I., werd door Ad Wouters ontdekt bij de Bredase antiquair Groneman. Hij kocht ze daar voor f 25, - en deed ze voor dezelfde

prijs over aan het Noordbrabants Museum. In de periode tussen de rechtszaak in Assen en het hoger beroep in Leeuwarden probeerden Stapert en Lanting in Helinium de betrouwbaarheid van Wouters onderuit te halen met de bewering, dat die bijl een geval van vindplaatsvervalsing zou zijn en dat ze in werkelijkheid wel ergens uit Denemarken of Noord-Duitsland afkomstig zou zijn, gezien de zeer dikke witte patina. In antwoord daarop - op verzoek van redacteur Arjen Kakebeeke - heb ik deze bewering ontzenuwd in Brabants Heem (Van der Lee, 1980). De steen had namelijk helemaal geen witte patina: hij was van witte vuursteen gemaakt, maar de 'specialist' Stapert, die nota bene de vondsten van Vermaning vals vond vanwege het ontbreken van patina's, kon niet eens het onderscheid vaststellen tussen witte patina en witte vuursteen. Mijn conclusie was dan ook, dat incompetentie het vriendelijkste was wat men Stapert in dit geval kon verwijten.

Later hoorde ik dat Waterbolk erop had gereageerd met de opmerking, dat hetgeen ik Stapert had aangedaan erger was dan wat Stapert Vermaning had aangedaan. Het artikel was kennelijk hard aangekomen. Des te vreemder is het dan, dat Waterbolk opnieuw dit volledig ontzenuwde artikel in Helinium aanhaalt om de onbetrouwbaarheid van Ad Wouters te adstrueren, terwijl hij bij zijn 480 literatuurverwijzingen ook het artikel in Brabants Heem verdonkeremaant. Sterker nog: hij beweert zelfs dat Brabants Heem zich helemaal niet in de discussie over de zaak Vermaning heeft gemengd (p. 132). Hier is toch wel sprake van een érg selectief geheugen. Ten overvloede: er zijn in Herpen drie van dit type bijlen gevonden, waarvan er zich één in mijn collectie bevindt.

Overigens: niet De Vries brak met de amateurs, maar de amateurs braken met hem na de diefstallen. Daarom heeft hij ook geen enkele rol gespeeld in de in 1970 opgerichte Archeologische Werkgroep "t Oude Slot", alleen in de in 1965 ter ziele gegane Werkgroep Onderzoek Steentijd (p. 217). En over gebrek aan kieskeurigheid gesproken: Waterbolk had er verstandig aan gedaan, het bizarre verhaal van Carell Lagerwerf (p. 200 t/m p. 205) buiten zijn boek te laten; ik ga er niet eens op in.

Het is logisch dat ondanks onze langdurige vriendschap ik het niet altijd met Ad Wouters eens behoefde te zijn. Op p. 131 geeft Waterbolk ongewild een historisch onjuiste gang van zaken weer rond de bemoeienissen van het tijdschrift Westerheem met de Vermaningzaak. Als hij spreekt over "een zakelijke reactie" van Caspar Franssen op het in Westerheem gepubliceerde 'Rapport Stapert', dan kan hij niet weten, dat het artikel van Franssen juist uitermate onzakelijk en agressief was, zoals het bij de redactie binnen kwam. Het was zelfs niet aan te passen. Ik heb toen als redactielid zelf, na overleg met Wouters, een geheel nieuwe versie geschreven en die aan Franssen voorgelegd ter goedkeuring. Schoorvoetend gaf hij toestemming tot publicatie, maar tot mijn ergernis publiceerde hij daarna zijn oorspronkelijke tekst alsnog in *Archaeologische Berichten* nr. 2 onder medeverantwoordelijkheid van Ad Wouters (Franssen, 1978).

In mijn brief aan Wouters op 6-4-1978 heb ik overduidelijk mijn misnoegen over die gang van zaken te kennen gegeven. ("De ontstellende emotionaliteit, de ongebreidelde agressiviteit t.o.v. Stapert, Waterbolk en Bosinski, de ongecontroleerde uitvallen in de richting van echte en vermeende tegenstanders, dat alles vormt de slechtst denkbare verpakking voor wetenschappelijke argumenten. Wat als zakelijke verhandeling dodelijk had kunnen zijn voor de aanklagers van Vermaning, jaagt in deze vorm alle weldenkende archeologen, zowel beroeps als amateurs, hoog de bomen in").

De reactie van de redactie van Westerheem was paniekerig. Onder de nieuwe hoofdredacteur dr. C. Kalee werd zelfs een puur technisch artikel van John van den Berg en Pieter Dijkstra over slijpsporen op neolithische bijlen niet geaccepteerd, omdat het mede handelde over de neolithische bijlen uit Ravenswoud van Vermaning. Ook van Stapert werd een artikel geweigerd. De angstvallige houding van Westerheem leidde er toe, dat het tijdschrift zijn voeling met de wereld van amateurs op het gebied van Paleolithicum en Mesolithicum volledig verspeelde. Toen ik werd aangezocht als hoofdredacteur voor *Archaeologische Berichten* in 1984 heb ik ter voorkoming van belangenverstrengeling mijn functie in de redactieraad van Westerheem opgegeven. Later werden alle amateurs in de redactieraad de laan uit gestuurd en vervangen door beroepsarcheologen.

Soms wringt de schrijver van het gewraakte boek zich als een slangenmens in allerlei bochten om de betrokkenheid van Wouters bij het door hem bedachte complot aannemelijk te maken. Het kennismakingsbezoek aan Vermaning in 1971 wordt dan gezien als de gelegenheid voor het afleveren van de vervalsingen, nu Bohmers dat niet meer kon doen (p. 194). Dat Ad zich beijverde voor een opgraving in Eemster kwam natuurlijk omdat hij zelf bij de vervalsing betrokken was. En dát hij er bij betrokken was, blijkt alleen al uit het feit, dat er discussievormige vuistbijlen en raclours déjetées zijn gevonden, die ook bij Hoogersmilde voorkomen, voorwaar een geniale gedachte (p. 195)... Maar bepaalde typen treden nu eenmaal in het artefactencomplex van meerdere sites van een cultuurtraditie op, anders is er geen sprake van een cultuurtraditie.

Het is onjuist, dat Wouters de opgraving van Eemster niet zou hebben aangedurfd (p. 207). Maar nadat de correspondentie daarover tussen Louwe Kooijmans, Waterbolk en Stapert was uitgelekt, vreesde hij een opzetje waarbij de stenen eerst vals zouden worden verklaard, waarna dan van een opgraving zou kunnen worden afgezien, zogenaamd omdat het zonde van het geld (f 100.000,-) zou zijn om te gaan graven op een vindplaats waar enkel maar vervalsingen vandaan kwamen. Het negatieve advies van Wouters - en niet alleen van hém - leidde tot een tijdelijke verwijdering tussen Wouters en Vermaning, die daardoor naar hij vreesde zijn laatste kans op rehabilitatie verloren zag gaan. Ook binnen het bestuur van de APAN leidde deze situatie tot een scheuring. Wat de collectie Eemster betreft: het getuigt bij Pieter Dijkstra niet van nieuw inzicht, dat hij zijn deel verkocht, hoogstens van een nieuwe kostbare hobby: het verzamelen van militaria (p. 169). De collectie werd niet overgenomen door Klaas Geertsma (p. 149), maar door de APAN als vereniging.

In 1988, tien jaar nadat de rechtszaak tegen Tjerk Vermaning tot algehele vrijspraak had geleid, meende Waterbolk nog een keer tegen zijn grote opponent Wouters in het krijt te moeten treden in het kader van een juridisch conflict tussen de verwarde amateur René Merckx en Wouters. De Eindhovense koekenbakker had Ad Wouters te kijk gezet als vervalser van de Venus van Geldrop, terwijl die met de hele vondst nooit iets van doen had gehad. Waterbolk spoedde zich naar Brabant om de rechter te gaan uitleggen hoe onbetrouwbaar hij die Wouters wel vond, maar dat zette weinig zoden aan de dijk, want Merckx werd strafrechtelijk veroordeeld tot f 50,- (de minimale straf, waartegen geen beroep kon worden aangetekend om nóg meer negatieve publiciteit voor Wouters te genereren) en civielrechtelijk tot f 8000,- schadevergoeding aan Ad wegens smaad.

Dat bedrag is nooit betaald en Wouters wilde het ook niet in termijnen laten inhouden op de uitkering van zijn belediger: de veroordeling zelf was voor hem voldoende genoegdoening. Merckx hief in paniek zijn rijdend "Klein Brabants Museum" op en begroef zijn verzameling omdat hij vreesde voor confiscatie. Dat velen zouden twifelen aan de echtheid van de Venus van Geldrop (p. 64) had beter geformuleerd kunnen worden als "velen in Groningen".

De ongelukkige affaire 'Vessem XII' van Wouters, door Waterbolk aangehaald, is in eerste instantie 'ontdekt' door drs. J. Deeben, daarna ook door Ton van Grunsven, waarna het bestuur van de APAN door mij op de hoogte werd gebracht. Er volgde een pittig gesprek tussen het bestuur en de bedenker van de fictieve site, ten huize van Wouters. Ondanks diens verklaring, dat deze mystificatie te maken zou hebben met 'de zaak Vermaning' heb ik redenen om aan te nemen dat de feiten toch wat anders lagen. Wouters heeft zichzelf met deze actie een heel slechte dienst bewezen.

Waterbolk en Vermaning

Het is niet verrassend, dat Vermaning geen al te hoge dunk had van Waterbolk en Stapert; ook omgekeerd lag dat zo. Dat is dan nog geen vrijbrief voor de Drentse amateur om bedreigingen te uiten aan het adres van zijn opponenten zoals die op pagina 138 van het boek zijn te vinden. De negatieve houding van Vermaning, zoals die al vóór 1975 tot uiting kwam, werd niet in eerste instantie veroorzaakt door het tot eolieten verklaren van zijn vroege vondsten. Dat waren weliswaar tegenvallers, maar daar bleef het bij. Overigens, na het vertrek van Bohmers had bij het B.A.I. niemand meer verstand van eolieten, Stapert zéker niet. Iemand die de technisch/ mechanisch volslagen onmogelijke theorieën daaromtrent van Warren uit 1923 weer van stal durft te halen, geeft in dat opzicht voldoende blijk van onkunde (Stapert, 1975). Nee, het was de manier waarop Vermaning zijn vondstcomplexen van Hoogersmilde en Hijken kwijt raakte via artikel 642 BW (de "Wet op de Schatvondsten"), dát was de diepe oorzaak van de vijandschap. Dat Vermaning graag bereid zou zijn geweest tot verkoop en daartoe zelf het initiatief zou hebben genomen (p. 81) klopt van geen kanten.

Het was het B.A.I. dat boer Vos, de eigenaar van de grond, attendeerde op zijn wettelijke rechten. De boer had zelf geen belang bij het bezit van de helft van de vondsten, die wilde hij graag aan Tjerk laten, maar hij claimde terecht de helft van de waarde. Vermaning kon dat niet betalen, Groningen schakelde prof. Schwabedissen uit Keulen in om de boel te taxeren, de vondsten werden tegen die taxatiewaarde overgenomen en nadat Vermaning van de helft van de koopsom zijn lekke boot had laten oplappen, stond hij als ontdekker van Hoogersmilde met lege handen. Toen ook de vondstgroep Hijken hem op dezelfde manier door de vingers glipte, verzweeg de Drentse amateur aanvankelijk de concentratie Eemster. Het zou nooit meer goed komen tussen Vermaning en Groningen.

De pers heeft dankbaar gebruik of zelfs misbruik gemaakt van de extraverte amateur om in de komkommertijd van het nieuws de kolommen toch te vullen met sensatie. Alle elementen van drama waren voorhanden: de strijd van de kleine David tegen de reus Goliath, de grasmachineslijper met drie winters lagere school tegen de hooggeleerde heren enz. Toen Stapert overtuigd begon te raken dat hij met vervalsingen te maken had, leidde die overtrokken publiciteit tot een overhaast en gammel rapport van 10 maart 1975. Volslagen ten onrechte vreesde men in Groningen, dat Vermaning zélf (i.p.v. "anderen") met de mededeling

zou komen dat alles vals was en dat daarmee het bewijs geleverd was, dat die 'geleerden' nergens verstand van hadden; hij wist immers van het onderzoek door Stapert. Om nog iets van hun gezicht te redden, op advies van prof. W. Glasbergen, zag de onvoldragen vrucht van 10 maart hals over kop het levenslicht, met alle gevolgen van dien. Op 18 maart volgde al de tweede versie en het definitieve rapport van een jaar later was nauwelijks meer te vergelijken met de eerste versies (p. 111). Dat Stapert al eind 1974 overtuigd zou zijn geweest van vervalsing wordt weersproken door zijn eigen publicaties die hij kort voor 10 maart 1975 nog uitbracht. Waterbolk schrijft heel diplomatiek, dat achteraf moeilijk te bepalen is wanneer de twijfels ontstonden (p. 107).

Uiteindelijk kreeg Vermaning van Waterbolk de rol toebedeeld van degene die de door Bohmers bedachte en door Wouters gemaakte vervalsingen in de grond mocht trappen. Hij deed dat kennelijk heel knap, want de diepste vondst van Hoogersmilde zat in een vorstspeet op een diepte van 80 cm volgens de opgravinggegevens van het B.A.I. Dan mag je aardig hoge hakken hebben! En dat hij de maker zou zijn van het 'oog van Ravenswoud' en van de Blauwmeerbijl is net zo grote onzin als de opmerking, dat hij laatstgenoemde vuistbijl, die door een lange zuigbuis is getransporteerd, op een onhandige manier met schuurpapier zou hebben bewerkt: dat is helemaal een lachertje, wanneer je de foto's bestudeert, gemaakt met een elektronenmicroscop met Y-modulatie (p. 196). Er zijn trouwens bij de Blauwmeer talrijke oud-paleolithische werktuigen gevonden, door vele amateurs.

De bijrolspelers

In de bijrollen van het drama Vermaning speelden met name een aantal mensen, die destijds wel werden aangeduid als de 'fanclub Vermaning'. Daartoe behoorden Ad Wouters, Caspar Franssen, Doeko Goosen, Ewold Horn, Jan-Evert Musch, Piet Beersma, Just Buma, Ine le Blanc en later ook mijn persoon. Zij waren degenen die met Mr. Van der Molen, de advocaat in het hoger beroep, de verdediging van Vermaning voorbereidden en ze deden dat volgens Waterbolk niet slecht, want de raadsman was volgens hem goed voorgelicht (p. 118).

Dat ik door Ad Wouters bij de zaak betrokken zou zijn geraakt is historisch gezien onjuist. In maart 1975, toen de 'vervalsingaffaire' door Waterbolk en Stapert wereldkundig werd gemaakt, ben ik er aanvankelijk van uitgegaan dat het B.A.I. daarin wel gelijk zou hebben. Toen ik daarna Ad Wouters in Lent bezocht, had hij Vermaningvondsten in huis - naar ik meen uit Eemster en/of Ravenswoud - en hij zei me nadrukkelijk, dat hij mijn oordeel niet wilde beïnvloeden. Ik kon in alle rust de artefacten onder zijn binoculair bestuderen en na een half uur was ik volledig overtuigd van de echtheid. In het kader van de tentoonstelling "Stenen getuigen" in het Natuurhistorisch Museum Drouwenerzand, geopend op 12-5-1978, stelde ik mijn midden-paleolithische vondsten van Cadzand ter beschikking en Ewold Horn vroeg mij, een inleiding te houden bij gelegenheid van de officiële opening. Abusievelijk ging ik ervan uit, dat er meerdere inleiders zouden zijn en ik zegde daarom een verhaal over de Zuid-Nederlandse vondsten toe, omdat ik daarop het beste zicht had. Toen later bleek, dat ik als enige inleider gepland was, paste ik mijn onderwerp aan en aan de hand van dia's vertelde ik de aanwezigen, hoe de paleolithische vondsten in het verleden vrijwel allemaal aanvankelijk met scepsis zijn ontvangen en afgewezen. In de redenen voor die afwijzing was zelfs een bepaalde systematiek te ontdekken.

In de zaal zat Mr. R. v.d. Molen. Na afloop ging hij naar

de 'fanclub' met de vraag: "*Wie is die vent eigenlijk? Dit is nou de eerste keer dat ik rond de zaak Vermaning een verhaal hoor zonder emoties, alleen maar feiten*". Toen ik daarna bij een van de vitrines stond te kijken, dook naast mij een lange figuur op, die zich niet voorstelde maar in een uitgebreid gesprek mijn mening polste over Vermaning. Daarna drong hij er bij de fanclub op aan, dat hij mij als eerste getuige-deskundige zou kunnen laten dagvaarden om daarmee het proces wat onderkoeld te laten aanlopen. Het viel niet overal goed binnen de groep (Franssen in een brief aan Ad Wouters: "*En die Van der Lee vertrouw ik óók voor geen cent....*", maar ik trad vanaf dat moment toch toe tot de werkgroep.

Niet altijd was ik het eens met de collega's. Toen het anonieme 'groene boekje' verscheen met schotschriften op Waterbolk en Stapert gaf ik te kennen dat ik daarvan niet gediend was. Het vervolg, het 'bruine boekje' heb ik dan ook niet meer gekregen. Overigens, Jan-Evert Musch was niet de samensteller ervan, zoals Waterbolk vermoedt (p. 219). Het is wel verregaand, te beweren dat de Drentse amateur aan schizofrenie zou lijden. Later zou er een verwijdering tussen Wouters en Musch ontstaan als gevolg van de extreme opvattingen van de laatste over steensculpturen.

Ewold Horn is wellicht de eerste geweest die heeft ingezien, dat Vermaning in juridisch opzicht het zou moeten afleggen tegen zijn opponenten als hij niet werd geadviseerd en ondersteund. Hij was ook degene, die in het gerechtshof van Leeuwarden het boek "De waarheid over Tjerk Vermaning" stond te verkopen: hij had zelf een doos van 50 stuks bij de uitgever opgehaald en alle intekenaars hadden hun exemplaar thuis gestuurd gekregen, toen de tegenstanders van Vermaning kans zagen, een van de schrijvers zodanig te chanteren dat die zich gedwongen zag, de hele verdere oplage voor f 14.400,- op te kopen en te vernietigen. Zijn verzoek aan de fanclub om hem daarvoor te compenseren kon niet worden gehonoreerd: dat geld was er niet. De veronderstelling van Waterbolk, dat Ine le Blanc wel eens die persoon zou kunnen zijn geweest omdat er later van haar niets meer werd vernomen, doet gewoon komisch aan. Hij weet wel beter... Ine had zich nooit met archeologie bezig gehouden en in feite trad zij vooral op als secretaresse van de groep.

De suggestie, dat Horn wel eens een van de 'vervalsers' zou kunnen zijn (p. 196) is werkelijk verregaand. Het is boosaardig te suggereren, dat de inzet voor Vermaning zou kunnen wijzen op een grotere betrokkenheid bij de 'vervalsingen' dan uit de voorhanden zijnde gegevens blijkt en dat Horn belang zou hebben bij een 'diffuse grens tussen echte en valse artefacten' (p. 212). Na het faillissement van zijn museum richtte Ewold Horn zich op de handel in stadspostenveloppen en -zegels. Zijn interesse voor archeologie behield hij echter wél, zijn afkeer van Groningen eveneens.

De rechtszaken

Degenen die het hoger beroep in de zaak Vermaning in Leeuwarden hebben bijgewoond, herinneren zich ene professor Waterbolk, die handenwringend achter het getuigenbankje het werk van zijn medewerkers stond af te kraken om daarmee te verklaren dat de vondsten achteraf gezien en in strijd met zijn eigen publicatie tóch vals moesten zijn. Degenen die de opgraving in Hoogersmilde hadden uitgevoerd, waaronder de ervaren veldtechnicus A. Meijer, konden werkelijk niets. Ze konden niet vaststellen of stenen in ongestoorde grond zaten, ze konden niet meten (die vondst ver buiten het profiel van de Vermaningkuil kon in werkelijkheid best binnen die kuil opgegraven zijn) en hun tekeningen moest je ook met de nodige korreltjes zout nemen. Ik

herinner me nog dat ik advocaat Van der Molen toen twee dingen heb ingefluisterd: "Het zou je baas maar wezen" en "Als het waar zou zijn wat die man daar staat te beweren, laat dan voortaan de opgravingen door amateurs uitvoeren, want die doen het ongetwijfeld beter". Vooral bij een man als Meijer zal dat hard zijn aangekomen. Achteraf gezien moet het bedrog eenvoudig zijn geweest volgens de auteur van de "Scherpe Stenen" (p. 107), maar dat is toch wel al te kort door de bocht. Waterbolk durft het nota bene aan te beweren, dat bij latere controle van de veldgegevens geen enkele steen na eigen graafwerk in vaste grond zou zijn gevonden! Van de twijfels van Meijer is nooit iets gebleken (p. 118).

Dat Wouters in de rechtszaal met zijn 'analyse d'écaillement' op de Leemdijkbijl hoog spel zou hebben gespeeld (p. 207) is een foutieve inschatting. Ad had het volste vertrouwen in de uitkomst, anders had hij het 'risico' niet genomen. Toen daags daarna op verzoek van Bosinski dezelfde proef moest worden gedaan met de vuistbijl 1965-X-48 van Hoogersmilde (door Waterbolk direct na het écaillement in de rechtszaal spijtig betiteld als "de mooiste die we hadden") lag dat wat anders, want écht zwarte vuursteen patineert nauwelijks. Niettemin, het verschil was voor de president van het gerechtshof, Mr. Beversluis, overtuigend genoeg, toen hij zich na het onzinverhaal van Stapert over zijn 'ultramicroscopische stofdeeltjes' en het onverwacht slechte gezichtsvermogen van Bosinski persoonlijk kwam overtuigen.

Het overduidelijk resultaat van de afsplinteringsproeven had nog een merkwaardig gevolg. Bij de op p. 129 aangehaalde expositie "Stille Getuigen" in Assen van 17 maart 1982 bleek daags voor de opening, dat er met de Leemdijkbijl was geknoeid om het verschil tussen het oude oppervlak en het écaillement minder opvallend te maken; de opgesmeerde 'prut' kon nog juist op tijd worden verwijderd.

Wouters was evenzeer vertrouwd met het verschijnsel, dat minstens tien opgravingen in Europa vers uitziende werktuigen hebben opgeleverd. Die sites werden daarna door Stapert onder ede in strijd met de waarheid tot 'grottenvindplaatsen' omgetoverd, terwijl hijzelf op één ervan, Ziegelei Dresen in Rheindahlen (Westwand) volgens zijn eigen beëdigde verklaring zelfs drie maanden heeft mee gegraven en dus beter wist. Typisch is, dat Waterbolk Rheindahlen in zijn boek niet noemt, wél Gönnersdorf, en dat is een grotvondst (p. 83).

Wat Piet Beersma betreft doet Waterbolk een paar merkwaardige uitspraken. Het 'Rapport Beersma' is niet uit eigener beweging door hem opgesteld, maar op verzoek van de 'Fanclub', die hem daartoe alle relevante informatie ter beschikking had gesteld. Zijn 'deskundigheid' bestond uit het analyseren van wetenschappelijke rapporten en kwam voort uit zijn beroepswerkzaamheden als hoofd van een researchlaboratorium. Waterbolk schrijft dat hij op de vraag van de President van het hof, waarop zijn deskundigheid gebaseerd was, in feite geen antwoord had. Hij vermeldt daarbij niet, dat het antwoord werd gegeven door advocaat Van der Molen, waarna de President fijntjes opmerkte: "*Mijnheer Beersma, dan zal ik u graag in deze zaak beëdiggen als de getuigdeskundige van het gezond verstand*".

Beersma had door vergelijking van al hetgeen door de tegenstanders van Vermaning op papier was gezet alle beschuldigingen weten te weerleggen met hun eigen uitspraken. Zijn systematisch opgezette documentatie over de zaak stond in de wandelgangen bekend als 'de leugendetector van Beersma'. Met gevoel voor

understatement schrijft Waterbolk dat de analytisch denkende onderzoeker "verstrikt is geraakt in de details van onze uitspraken" (p. 219). Toen de eventuele opgraving in Eemster een scheuring teweegbracht in het kamp van de medestanders van Vermaning, koos Beersma voor de partij van de uitgetreden bestuursleden van de APAN.

Het is een geruststellende gedachte, dat Waterbolk de auteur er niet van verdenkt een rol te hebben gespeeld in het door hem bedachte vervalserscomplot. Mijn drijfveer zou de behoefte zijn om mijn leiderschap op het gebied van de amateur-archeologie veilig te stellen, maar dat zal wat onwaarschijnlijk overkomen bij degenen die herhaaldelijk tevergeefs hebben geprobeerd, mij het voorzitterschap van de APAN te laten opnemen, totdat er geen verdere opties over bleven. De opvallend rustige toon van mijn bijdrage over 20 jaar APAN is niet zó uitzonderlijk: dat was prof. P. Modderman ook al opgevallen bij gelegenheid van het symposium over Vermaning in Assen. Kort daarvoor had Jonny Offerman, de grootste fan van Stapert, mij ervan op de hoogte gebracht dat ze een actie ging starten om mij verwijderd te krijgen uit de redactie van Westerheem, omdat ik een gevaar zou betekenen voor de samenwerking tussen amateurs en de beroepsarcheologen, maar die actie strandde al meteen bij hoofdredacteur Kalee. In de notulen van een kort daarna gehouden vergadering van de SNA stond immers vermeld, dat Modderman met genoeg had kennis genomen van mijn relativerende en verzoenende uitspraken in Assen. In diezelfde lijn lag de hernieuwde samenwerking met de Leidense vakarcheologen Louwe Kooijmans en Roebroeks, zoals die werd geconcretiseerd in een uitstekende Steentijd dag op 13 december 2003. Jammer dat Waterbolk meende, wat dat betreft weer roet in het eten te moeten gooien, waarna vanuit Leiden werd geprobeerd om e.e.a. te vergoelijken. De beschamende gang van zaken rond de hernieuwde vondstmelding van Eemster, resulterend in een knullig artikelje in de Nieuwe Drentse Volksalmanak (Roebroeks e.a., 2004) deed tenslotte de deur weer dicht. Merkwaardig genoeg waren de reacties hierop uit de wereld van beroeps-steentijd-archeologen veel scherper dan die van de amateurs. De laatstgenoemden waren alleen maar stomverbaasd over de botte weigering om ter plaatse een schop in de grond te steken en over de onjuiste voorstelling van zaken m.b.t. het voorkomen van de toegepaste silexsoort op het Drents keileemplateau. De collega-wetenschappers vielen echter vooral over de toegepaste onderzoeksmethodiek, die volgens hen absoluut niets met wetenschap en alles met pretenties te maken had.

In dit soort situaties kan het voorkomen dat ik ondanks mijn gewoonlijk onderkoeld reageren op archeologische controverses mijn pen wel eens wat aanscherp, omdat ik de belangen van de amateurs bedreigd zie, uit welke hoek dan ook. Vandaar ook mijn retouches op de scherpe stenen van Waterbolk.

Conclusies

Naar mijn overtuiging is met de publicatie van het boek van Waterbolk geen enkel belang gediend. Integendeel, het rijt oude wonden weer open, jaagt mensen opnieuw de barricaden op en plaatst een aantal overleden personen in een kwaad daglicht. De schrijver had er beter aan gedaan, het te laten bij de 40 bladzijden 'persoonlijke terugblik' die hij in de jaren 80 aan zijn beroepscollega's ter beschikking stelde.

Los daarvan: zijn complottheorie gaat ernstig mank wanneer het gaat over de motieven van de 'samenzweerders'. Het vergezochte argument m.b.t. Bohmers (bevordering van zijn handelje in antiek en

houtsnijwerk) hebben we al genoemd. Wat voor belang had Wouters bij het vervalsen van vondsten, die tóch nooit met zijn naam in verband zouden worden gebracht, waar hij dus geen eer aan behalen kon en waarvan de eventuele opbrengsten ten goede zouden komen aan iemand die hij op dat moment niet eens persoonlijk kende? En zou een extravert type als Vermaning niet onmiddellijk na zijn arrestatie met de naam van de 'echte' vervalsers voor de draad zijn gekomen? Nee, als er sprake zou zijn van vervalsingen, dan zou alleen Vermaning redelijkerwijze als dader in aanmerking komen. En die werd daarvan op 21 december 1978 onherroepelijk vrijgesproken. Het was beter geweest, wanneer Waterbolk de rechterlijke uitspraak zou hebben gerespecteerd, zoals dat elke Nederlander betaamt.

Literatuur:

- Franssen, C.J.H., 1978.** De kenmerken van stenen artefacten en steencomposities in het proces tegen Vermaning. Westerheem XXVII, pp 274-283.
- Franssen, dr. ir. C.J.H., 1978.** De kenmerken van stenen artefacten en steencomposities in het proces Vermaning. *Archaeologische Berichten* 2, pp 2-42.
- Houtsma, P., E. Kramer, R.R. Newell & J.L. Smit, 1996.** The Late Palaeolithic habitation of Haule V. From excavation report to the reconstruction of Federmesser settlement patterns. Assen.
- Kars, H. & J.B.H. Jansen, 1989.** Patina op vuursteen. Jaarverslag 1988 van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Lee, Anton van der, 1980.** De disselbijl van Herpen: bedrog in het kwadraat. *Brabants Heem* XXXII, pp 107-113.
- Lee, Anton van der, 1997.** De betwiste nagedachtenis aan dr. A. Bohmers. *APAN/Extern* 6, pp 43-49.
- Roebroeks, W., H. Kars, M.J.L.Th. Niekus en E. Rensink, 2004.** Eemster *revisited*: evaluatie van een controversieel vondstcomplex. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 121, pp 106-111.
- Stapert, D., 1975.** Eolieten en pseudo-artefacten. *Westerheem* 24, pp 239-252.
- Stapert, D. & H.T. Waterbolk, 1974.** Midden-paleolithische vondsten I en II. *Natuur en Techniek* 42, pp 25-39 en 144-160.